

OYUNCAĞIN GELİŞİM TARİHİ

Helmut NIEMANN*

Çev. Bekir ONUR**

Oyuncağın tarihiyle uğraşan bilimsel araştırmalar görece yenidir. Bu araştırmaların önemli güçlüklerle savaşması gerekmektedir. Geçmişteki oyuncak yapıcılığı konusundaki bilgiler yetersizdir. İlk oyuncağın yapıldığı malzemeler çok geçici nitelikteydi; korunabilen oyuncağın bile kendileri hakkında bilgi verme özellikleri sınırlıdır.

Oyuncağın tarihinin hemen hemen insanlığın tarihi kadar eski olduğu ileri sürülebilir. Sonneberg'deki Alman Oyuncak Müzesi'ne girdiğinizde dünyanın en ünlü tarihsel oyuncak koleksiyonlarından biri sizi etkiler, biçim ve renk çeşitliliğiyle hayranlık uyandırır. Eksik oluşlarına karşın bu oyuncağın çağlarının minyatür boyutlardaki aynası durumundadır. Belki taştan, kilden ya da kurutulmuş meyvedan bilyalar çocukların en eski oyuncağlarıydı; bugün hâlâ her renkten ve çok renkli lastik toplara kadar giden her boydan bilyalar dünyanın her tarafındaki çocukların en çok tuttuğu oyuncak türlerinden biridir.

Özgün biçimleri modern oyuncağlarda hâlâ bulunan diğer buluntular da bedeni hareket ettirme ve alıştırma yapma konusundaki sürekli isteği kanıtlamaktadır. Söz gelimi, topaç, çeşitli çağlarda çok bilinen neşe dolu bir hareketli etkinlik nesnesiydi. Topaç yaklaşık İ.Ö. 1400'lerde Mısır'da vardı; Mısırlılar topacı parmaklarıyla çeviriyorlardı. Parmak yerine kamçının kullanılması Çinliler tarafından bulundu. Benzer bir eski oyuncak da çemberdir.

Eski Mısır, Yunan ve Roma çevrelerinde bulunan nesnelere çoğu çocukların bu çağda hangi oyunları oynadığını bir dereceye kadar göstermektedir. Yetişkinlerin, topluma oynayarak girmeleri için çocuklara

* Helmut Niemann, "On the historical development of playthings", *Playthings for Play* içinde, K. Otto ve K. Schmidt (yay.), Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Finlandiya, tarihsiz, s. 143-151.

** Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü öğretim üyesi

birtakım nesnelere verdiğini bunlardan öğrenebilirsiniz. Sonneberg Alman Oyuncak Müzesi'ndeki bazı örnekler bu önermeyi kanıtlar.

Bütün çağlarda çocukların oyuncakları arasında hayvanlar özel bir yer tutar. Bunların çeşitliliği eski çağlarda bile ilk önce evcil hayvanların, atların, ineklerin, kedilerin ve köpeklerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ziyaretçilerin her zaman hayranlığını uyandıran, İ.Ö. 5. yüzyıla ait Mısır'dan gelme bir tahta at bunun en güzel örneğidir. O çağın çocuklarının evcil hayvanla meşgul oldukları ve insanın en önemli yoldaşı olarak ona saygı gösterdikleri düşünülebilir.

Büyük olasılıkla, hayvanların küçük boyutlarla temsili yalnızca bir oyuncak özelliği taşıyordu. Çoğu zaman oyunları da gösteren minyatür heykeller tapınma amacıyla kullanılabilmektedir.

Kuşkusuz, insanın kendi imgesiyle uğraşmasından çok önceleri de insan imgesi çocuğun oyuncakını etkiledi. İlk bilinçli insan imgeleri doğadan kopye edilen bebek-gibi figürlerdi. Sanatsal heykellerle karşılaştırıldığında bunların özel bir konumu vardır. Çocukların ellerine geçmeden önce bunlar büyük olasılıkla tapınma nesnelere hizmetini görüyordu.

Bebek-gibi formlar paleolitik Taş Devri kil heykelciklerinde zaten vardı. Bunlar abartılmış bir tarzda kadın bedeninin özelliklerini göstermektedir. Bundan hareketle, bunların majik-mistik kadın sembelleri, sonuç olarak da doğurganlığın sembelleri olduğu sonucu çıkarılabilir.

Oyuncak olarak bebek yapımı İ.Ö. 2. yüzyılda Mısır'da başladı. Heinrich Schliemann, Truva'nın en alt tabakalarının birindeki bir çukurda küçük toplarla birlikte "çingirak bebek" adı verilen kilden bir bebek buldu; bu en eski Yunan bebeği idi. 6. yüzyılda Yunanistan'da bebek yapan ustalar vardı. Bu bebekler kilden pişiriliyor, boyanıyor ve giydiriliyordu, hareketli kol ve bacakları vardı. Mısır'da, özel, zarif, süslü, çocuklara göre dokuma motifleri olan giysiler yapılıyordu. Roma İmparatorluğu'nda bebekler erkenden ortaya çıkmıştı; bunlar, daha sonra Japonya'da ya da Çin'de olduğu gibi tatil armağanı olarak kullanılıyordu.

Antik çağda az çok değerli malzemenin kullanımı farklılığı yaratırken, Ortaçağ bireysel düzeylere göre oldukça özel bebek tipleri ortaya koymaktadır. Köylerde ve kentlerde oturanlar için basit kil bebekler pazarlarda ve panayırılarda çok ucuza satılıyordu. Buna karşılık, örneğin gösterişli giysileriyle şövalye "Tocken" gibi soylu oyuncaklar da vardı.

Gelişen burjuvazi soyluların oyuncaklarının gösterişli renklerle boyanması işini üstlendi ve hatta daha da iyisini yaptı. 15. yüzyılda Nürnberg'de "Docken-macher" ticareti ortaya çıktı, 17. yüzyılda Sonneberg'e yerleşti ve hemen yoğun bir biçimde gelişti. Sonneberg bebekleri önce tahtadan yapıyordu, sonra hamurun kalıplanmasıyla biçimlendirildi ve kabalığı giderildi. 1800 dolaylarında ilk kalıba dökülmüş baş, tahta eklemli Sonneberg bebeği ortaya çıktı. 1806-1810 arasında kağıt hamuru (papier-mache) biçimlendirilmiş kil olarak hamurun yerini aldı. Thuringia'nın güneyindeki porselen sanayiinin etkisiyle yaklaşık 1820'den itibaren poserselen de bebek yapımında kullanıldı. Yüzyılımızın yalnızca ilk elli yılında değişik plastik maddeler bebek sanayiindeki egemenliklerini kazanmaya başladılar.

19. yüzyılın ortalarına kadar bebekler yetişkinler gibi görünüyordu. Londra'daki Uluslararası Sergi'de 1851'de bir Japon bebeği gösterildiğinde, "Sonneberg Gelenktauffling" adı verilen bebek geliştirildi. 1880 dolaylarında yuvah eklem ve hemen ardından "uyuyan gözler" geliştirildiğinde Sonneberg oyuncak yapımcıları bir başka bebek tipini üretmiş oldular. Ayrıca bir "ses" eklenen Sonneberg bebekleri bütün dünyada, özellikle Amerika'da ve 19. yüzyılın sonunda büyük bir talep gördü.

Sonra üretici ve tüketiciyle gerçek bir yenilik çılgınlığı çıkageldi. Sürekli yeni buluşlara duyulan istek, örneğin başını, gözlerini, dilini, kollarını, bacaklarını ritmik bir biçimde hareket ettirmesini ya da ağlamasını, emmesini ya da yatmasını sağlayan zemberek mekanizmasıyla bir bebek devinin gelişmesine yol açtı. Yetişkinlerin, çocuğun oyunu açısından sağlıklı olan bu buluşlara duyduğu düşüncesizce isteğe, öncelikle kâr yönelimli sanayi tarafından sorumsuz bir biçimde günümüze kadar uyulmuştur. Yalnızca 20. yüzyılın başlarında, çocuk pedagojisinin yeniden gözden geçirme talepleri arttığı, Fröbel'in ve Montessori'nin görüşleri geniş ölçüde yayıldığı zaman bebeklerin görünüşü de değişti. 1908'de Münihli sanatçılar gerçek çocuk-gibi bebekleri geliştirdiler. Kathe Kruse, bebekleriyle uzun süreli ve gerçekçi bir tasarım çizgisi geliştirdi, ancak bu çizginin kökeni ve kullanımı ile oyuncanın kendisi arasında açık bir aykırılık yarattı. Burada kukla ele alınmamaktadır, çünkü kukla bebeğin bireysel bir biçimidir.

Tarihsel bulgulardan, küçük çocukların oyunlarının ve oyuncaklarının büyük çocuklarınkinden daha geniş kitlelere yayıldığı sonucu çıkarılabilir. Bunun nedeni, büyük olasılıkla, eski çağların oyuncasının daha temel ve özel bir karakter göstermesi gerçeğinde görülebilir; öte yandan,

daha büyük çocukların oyun ve oyuncakları çevrelerini daha yüksek bir düzeyde yansıtırlar.

Oyuncağın gelişiminden toplumsal ve ekonomik koşulları ve bunların değişimini bir dereceye kadar öğrenebilirsiniz; çünkü oyuncaklar ilgili oldukları çağın çevresinin aynasıdır. Dolayısıyla, Ortaçağda oyuncakların şövalyelerle ve atlarla, bugün de astronotlarla ve roketlerle ilgili olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, insanların ve içinde yaşadıkları çevrelerin özelliklerini, söylencelerini ve geleneklerini dikkate almak gerekir. Oyuncaklar bütün bunlara işaret eder ve tipik damgasını basar; böylece Rus ya da Çin oyuncuğu ayırt edilir.

Toplumsal ve ekonomik koşulların oyuncak aracılığıyla yansıtılması yalnızca onların oyun içerikleriyle ilgili değildir, aynı zamanda kullanılan malzemelerle ve yapım süreçleriyle de ilgilidir. En eski oyuncaklar taştan, kemikten, kilden ve tahtadandı. Sonradan bunlara kumaşlar da eklendi. Dövülmüş demirden oyuncak hayvanlar bize Ortaçağdan geldi. 1820 dolaylarında bebekler ilk kez porselenden yapıldı. Sanayi devrimi çağında metal levhadan oyuncakların üretimi için gerekli olan şeyler elde edildi. Plastik oyuncakların yüksek oranı üretim araçlarımızın ve malzemelerimizin gelişimini yansıtmaktadır.

Yukardaki saptamalardan, oyuncakların yapımının ve kullanımının gerçekten (küçük ve çok küçük çocuklar için olduğu belirtilen bazı oyuncaklar dışında) çağlar boyunca toplumsal çevrenin aynası olduğu sonucu çıkarılabilir. Yalnızca 20. yüzyılın başlarında çok küçük çocuklar için pedagojik bir reform talep eden sesler gittikçe yükselmeye başladı. Pestalozzi, Fröbel ve Montessori'nin görüşleri geniş ölçüde yayıldı; böylece oyuncağın yapımının ve kullanımının çocuğun eğitimi açısından olması gereği ilk kez vurgulanıyordu.

Kuşkusuz Friedrich Fröbel ve Maria Montessori, pedagojik görüşleri somut oyuncaklara ve yüksek düzeyde bir oyun eğitimine dönüştürme onuruna da sahiptir. Fakat her iki eğitimcinin de görüşlerini, herşeyden önce, çağlarının ötesinde görüşler ileri süren Jan Amos Comenius'un (1592-1670) ve Pestalozzi'nin (1746-1827) yoğun çalışmalarından aldığını unutmamak gerekir. Jan Amos Comenius belki de burjuvazinin ilk gelişim döneminin insanının en önemli eğitimcisi olarak görülmelidir. Comenius'un en önemli görüşlerinden biri oyuncak gelişimi için bugün de geçerlidir: Öğrenmede ve oyuncağa aktarmada kolay olandan daha zor olana, mantıksal olarak genel olandan özel olana doğru gidilmelidir. Johann Heinrich Pestalozzi insanı bir pedagoğ olarak Comenius'un

görüşlerini sürdürdü ve öğrencisi Friedrich Fröbel'e çalışma yaşamının temel koşullarını verdi.

Anaokulunun yaratıcısı olan Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1851), bir nesneye biçim vermenin pedagojisi olarak nitelediği oyun nesnelerini geliştirdi. Oyun nesneleri aracılığıyla pedagojisinin yollarını ve hedeflerini belirledi. Oyuncakların, yaşamın nesnel imgele-ri, dünyanın ve yaşamın yasalarının anlatımı olması gerektiğini söyledi. Fröbel'in pedagojik çalışmasının temelini oluşturan en önemli oyun nesneleri şunlardır:

- yumuşak top
- küre-silindir-küp
- "bölünmüş bütün" -bir kübün bölünmesi
- kağıda biçim verme -kesme, kıvrıma, katlama

Modern oyuncaklara baktığımızda Fröbel'in oyun nesnelerinin temel görüşlerini birçok örnekte görürsünüz ve bunların pek çok oyuncak-ğın ve kendini meşgul etme aracının gelişiminin temelini oluşturduğunu öğrenirsiniz.

Fröbel'in, çocuğun bir nesnenin dışını kavradıktan sonra içini keşfetmek istediği biçimindeki saptaması bugün hâlâ anlamlıdır. Bu nedenle çocuk en azından daha yüksek düzeyde bir bütün yaratma doğrultusunda nesneyi parçalarına ayırmayı dener. Çocuğun çeşitlilik içindeki tekbiçimi görebilecek bir konuma konulması gerekir.

Fröbel'e göre tam olarak biçimlendirilmiş oyuncak verilmesi durumunda çocuğun gelişimi durur; dolayısıyla çocuk oyundaki çeşitliliği göremez.

Fröbel'in, onun oyun nesneleriyle olanaklı olan oyun türleri sınıflaması bugün de ilginçtir:

- biliş formları
- yaşam formları
- güzellik formları

Friedrich Fröbel yalnızca çocuklara değil ana babalara da yönelmektedir. Fröbel ana babalardan oyuncakla ilgilenmelerini ister; çünkü böylece ana babalar çocuklarına daha tam olarak yönelebilir ve yavaş yavaş çocukları için doğru olan oyuncakı öğrenirler.

Maria Montessori de, çocuk eğitimini ve okulöncesi eğitimi olduğu kadar, çocukların yüksek düzeyde oyunlarının kuramını ve pratiğini de

etkilemiştir. Montessori, kendi yarattığı “Montessori malzemesi” aracılığıyla çok sistemli, aynı zamanda “kendi kendine gerçekleştirilen” bir eğitim düzeni arzulanı. Montessori, kaynağını Seguin’in psikiyatrik tedavisinden alan eğitici (didaktik) oyuncaklar geliştirdi. Montessori bu oyuncaklarla, yoğunlaşma yeteneğini, aynı zamanda bazı duyuları ve onlarla ilgili becerileri eğitmeyi, böylece gözle ölçüm almanın gelişimini, örneğin renk, biçim, dokunma, ısı ve işitme duyusunun gelişimini ve gözle elin eşgüdümünü amaçlıyordu.

Bazı geometrik kütlelerin içine konduğu bölmeli kutu Montessori’ye atfedilen ve bugün en çok tanınan “eğitici oyuncak”tır. Oyunun gelişimi büyük ölçüde eğitici oyuncakların niteliğiyle belirlenir. Montessori, Fröbel’in daha sezgisel anlayışına ve bütünlük görüşlerine karşı, pozitivist nitelikleriyle pedagojik bir ayrıntılar bilimi koyar ortaya. Bu karşıt görüşler dünya çapında bir kuramsal tartışmaya yol açtı ve hiç değilse bugün kullanılan ve bize yardımcı olan bir sentez bulma çabalarına esin kaynağı oldu.

1 Bir küreyle oynamak çocukların bütün oyun etkinlikleri içinde belki en özgün ve en eski olanıdır. Hem hareket oyunu ve inşa oyunu için, hem de insan gelişiminin bütün dönemlerindeki kurallı oyunlar için çok çeşitli malzemelerden yapılmış küreler vardı. Çeşitli boyutlarda elastik bir küre olan top bütün dünyadaki çocukların en tanınmış oyuncakları arasında yer alır.

2 Bebek, kült figürleri alanında ortaya çıkışından itibaren çocukların ellerindeydi. Bebek ve aksesuarları her zaman toplumsal çevrenin aynası olmuştur. Bu hem Ortaçağın hem de burjuvazinin bebeklerinde görülür. Bu bebekler küçük yetişkinler gibiydi.

3 Tahta yüzyıllar boyunca en önemli üretim malzemesiydi. Dayanaksız olduğu halde, Mısır’ın tahta atı gibi geçmişin güzel ürünleri günümüzden on beş yüzyıl öncesinden bu yana korunabilmiştir. Her yeni malzeme için teknolojik hazırlık oyuncak üretimine de yansımıştır. Ortaçağda demir şövalyelerin oyuncaklarında sık sık kullanılan bir malzemeydi. Porselen 19. yüzyılın başında bebek yapımında kullanıldı; metal oyuncaklar “Teknik Devrim” sırasında ortaya çıktı. Son olarak günümüzde plastik oyuncak üretiminde en yaygın biçimde kullanılan malzemedir.

KAYNAKLAR

Bachmann, M.; Langner, R.: *Berchtesgadener Volkskunst*. Leipzig 1957.

Bachmann, M.: *Seiffener Spielzeugschnitzer*. Leipzig 1956.

Becker, F.W.: *Basteln im Vorschulalter*. Berlin 1972.

Bilz, H.: *Die gesellschaftliche Stellung und Lage der hausindustriellen Seiffener Spielzeugmacher im 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*. Dresden 1975.

Bilz, H.: *Das Reifendreherhandwerk im Spielwarengbiet Seiffen*. Dresden 1976.

- Bilz, H.:** *Museumführer. Erzgebirgisches Spielzeugmuseum Seiffen.* Dresden 1976.
- Blino A, G.:** *Wunderpferde, Wundervögel.* Erzählungen überrussisches Volksspielzeug. Moskau 1977.
- Chan, R.P.:** *Spieler und Sport im Mexiko.* Leipzig 1968.
- Comenius, H.A.:** *Große Didaktik.* Düsseldorf und München 1954.
- Flade, H.:** *Holz - Form und Gestalt.* Dresden 1976.
- Fraser, A.:** *Die Geschichte des Spielzeugs in aller Welt.* Oldenburg - Hamburg 1966.
- Fritsch, K.E.; Bachmann, M.:** *Deutsches Spielzeug.* Leipzig 1977.
- Fröbel, F.:** *Theorie des Spiels III.* Weimar 1947.
- Hercik, E.:** *Tschechisches Volksspielzeug.* Prag 1957.
- King, C.E.:** *Dolls and Dolls Houses.* London - New York - Sydney - Toronto 1977.
- Korn, W.:** *Zwei Gelehrte und Millionen Kinder daraus: Der "Orbis pictus" des Johann Amos Comenius.* München 1959.
- Lehmann, E.:** *Die Puppe im Wandel der Zeiten.* Schriftenreihe des Deutschen Spielzeugmuseums Sonneberg 1957.
- Lukaesy, A.:** *Spieler aus aller Welt.* Budapest, Leipzig 1972.
- Montessori, M.:** *Mein Handbuch.* Stuttgart 1922.
- Montessori, M.:** *Selbsttätige Erziehung im frühen Kindesalter.* Stuttgart 1913.
- Monstessori, M.:** *Die Entdeckung des Kindes.* Freiburg im Breisgau 1972.
- Pressland, D.:** *Die Kunst des Blechspielzeugs.* Zürich 1976.
- Rattelmüller, P.E.:** *Oberammergauer Spielzeug.* Süddeutsche Zeitung, Anzeigenwerbeabteilung 1957.
- Schmidt, E.:** *Spielzeug und Spiele der Kinder im klassischen Altertum.* Herausgeber: Staatliche Museen Meiningen 1971.
- Schpikalo A, A.:** *Russisches Spielzeug.* Moskau 1974.
- Schluppenhauer, H.:** *Jan Amos Komensky zum Gedenken.* Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse. Mitteilungsblatt 1957.
- Schulz-Benesch, Y.:** *Montessori.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1970.
- Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik.* Staatsverlag der DDR, Berlin 1977.
- Steinbrückner, Ch.:** *Das Spielzeug im Wandel der Jahrhunderte.* Berlin-Friedenau 1939.
- Thie--Schroeter, L.:** *Friedrich Fröbel, seine Spielgaben in den Kindertagen der Deutschen Demokratischen Republik.* Berlin 1977.
- Tschekalo A, A.K.:** *Russisches Volksspielzeug.* Dresden 1972.
- Union Internationale de la Marionette (INUMA):** *Figur und Spiel im Puppentheater der Welt.* Berlin 1977.
- Yamada, T.:** *Japanese Dolls.* Tokyo 1962.